

Людмила ПРИХОДЬКО

**ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ І СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ У 1917–1920-ті РОКИ**

У 2007 р. минуло 130 років від дня народження Олександра Сергійовича Грушевського (1877–[1942]) – історика, літературознавця, педагога і громадського діяча, унікальність творчого доробку якого полягає в багатогранності та глибокому національному спрямуванні. Вчений збагатив наукове українознавство низкою праць з історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, архівознавства, етнографії, літературознавства. Він був причетний до ідейного й організаційного творення української гуманітарної науки перших трьох десятиліть ХХ ст., розбудови національної освіти, розроблення концептуальних засад розвитку бібліотечної справи в Україні.

У творчій спадщині О. Грушевського вагоме місце відведено широкому колу проблем української архівістики, які він опрацьовував починаючи з 1917 р. і впродовж 1920-х років. Здобутки даного напрямку діяльності гуманітарія становлять значний інтерес і в багатьох аспектах не втратили своєї цінності. Це пояснюється кількома причинами. По-перше, надзвичайно важливим є зазначений період у розвитку української історичної науки, що переживала процеси піднесення і справжнього самовизначення, утверджуючись як національна історична наука, з власними історіософськими концепціями, методологією та організаційними настановами. Важливою умовою її подальшого розвитку мало стати неухильне та суттєве розширення документальної бази, відповідно до тогочасних вимог наукової думки, тобто пошук, опрацювання й видання численних джерел, документів і матеріалів, забезпечення належних умов для користування ними. Без цього рухатись уперед було неможливо. По-друге, заслуговує на увагу власний, зацікавлений погляд О. Грушевського-історика, його розуміння шляхів вирішення комплексу проблем, які він репрезентував у власноруч розробленій програмі модернізації архівної справи в Україні. По-третє, висвітлення особистого внеску вченого у розвиток архівної науки і практики необхідне для неупередженого осмислення й об'єктивного відтворення історії вітчизняної архівної галузі, визначення ролі особистості в її поступі.

Надзвичайно плідного і багатогранного характеру діяльність О. Грушевського у галузі української архівістики набула під час національно-визвольних змагань, особливо у 1917–1919 рр.

У вересні 1917 р. при департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх Української Центральної Ради (з 9 січня 1918 р. – Народного міністерства освіти УНР) був створений Бібліотечно-архівний відділ. Це засвідчило, що провідники та ідеологи визвольних змагань, попри

Олександр Грушевський

брак досвіду державного будівництва, добре усвідомлювали роль культури, діяльності архівних і бібліотечних установ у формуванні національної свідомості, відродженні та зміцненні української державності. Очолив Бібліотечно-архівний відділ О. Грушевський.

Для вченого після повернення навесні 1917 р. з Росії, де він пробув майже вісім років, викладаючи у Московському і Петербурзькому університетах, розпочався найбільш продуктивний період його життя, який продовжувався до кінця 1920-х рр. Це був час творчого злету, пік наукової кар'єри історика. О. Грушевський глибоко усвідомлював, що Українська революція надала народові унікальний шанс – вибороти

для себе краще майбутнє, і тому всі свої знання, досвід, організаторський хист історик віддавав справі його культурно-духовного відродження. Він став фундатором і учасником важливих проектів, програм в українській історичній науці, освіті, брав участь у заснуванні навчальних закладів, наукових товариств та інституцій, зокрема Українського народного університету, Академії наук та її установ, Української національної бібліотеки, багато друкувався. О. Грушевський працював над формуванням багаторівневої системи підготовки кадрів, впровадженням у навчальний процес широкого кола українознавчих дисциплін для підготовки національно свідомих науковців і фахівців. В умовах становлення архівної освіти в Україні особливу увагу вчений приділяв розробленню різних форм підготовки і перепідготовки архівістів із диференційованими навчальними планами й програмами.

У своїх статтях, зокрема “Бібліотечні справи”¹, “Київське наукове товариство”², “Стежки й шляхи української науки”³, “Український народний університет”⁴ тощо, О. Грушевський обґрунтував концептуальні засади розбудови української науки, послідовно обстоював необхідність її незалежного і самодостатнього розвитку, входження духовної культури України у світовий культурний простір. Перехід до нового етапу культурно-наукового життя народу він пов’язував з творенням Української держави та її повноцінним функціонуванням.

На цей час О. Грушевський був уже авторитетною постаттю в науковому середовищі та громадському житті українства: відомий історик і педагог, активний діяч Наукового товариства імені Шевченка у Львові (далі – НТШ), Українського наукового товариства у Києві (далі – УНТ). За його плечима були: навчання на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира, Київська документальна школа істориків, подвижницька праця в наукових товариствах, комісіях, гуртках, часописах, архівах і бібліотеках, що становила важливу складову наукової діяльності вченого.

Вибір історії як сфери докладання власних творчих і духовних сил став для Олександра Грушевського результатом глибокого усвідомлення влас-

ного головного покликання – прислужитися Україні та українському народові – і був визначений під впливом родинного виховання, раннього формування розвиненої національної свідомості, цілеспрямованої самоосвіти та прикладу старшого брата, Михайла Грушевського. Свій життєвий і творчий шлях гуманітарій органічно пов'язав з національним відродженням, потреби якого суттєво визначили спрямованість і зміст його багатогранної наукової діяльності.

Науково-дослідна рефлексія вченого була завжди пов'язана з історією України, її різними ділянками та епохами, починаючи від часів Княжої доби, через литовсько-польський період, Козацько-Гетьманську державу XVII–XVIII ст. до національно-культурного відродження XIX ст. Основна увага дослідника була зосереджена на вивченні українського середньовіччя, зокрема його економічних підвалин та соціальної структури, накопичення значного масиву фактичних матеріалів, що характеризують особливості адміністративно-правових інституцій, систему землеволодіння, розвиток ремісничого виробництва, торгівлі, промислів, українських міст. Досліджуючи історію України XVII–XVIII ст., О. Грушевський приділяв значну увагу історії козацтва, державотворчим процесам, особливостям економічного життя, суттєвим змінам в ієрархії еліти, боротьбі народу за свою незалежність і державність. Працюючи над проблемами української історіографії XIX ст., він прагнув відтворити її еволюційний шлях, показати внесок вітчизняних істориків у розроблення концепції української історії, ввести до наукового обігу цінний історіографічний матеріал. Науково-історичний процес учений вивчав у тісному зв'язку з суспільно-політичною думкою і громадсько-політичними рухами, зокрема з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства, а також працею наукових інституцій, особливо НТШ і УНТ – українських протоакадемії, які відіграли видатну роль у новітній історії національної науки й культури. Йому також належить ряд студій, присвячених проблемам етнографії, фольклористики та літературознавства, в яких він прагнув відобразити духовні чинники розвитку українського народу, що визначили неповторність його національного образу.

О. Грушевський був прекрасним знавцем архівів, йому довелося працювати як в архівах Києва, Москви, Петербурга, так і за кордоном, в Австрії та Німеччині, де він не лише виявляв цінні документи з української історії, а й аналізував систему організації та методику роботи архівних установ. Як історик-документаліст, аналізуючи події певної доби, він прагнув спиратися на якомога більшу кількість архівних документів і шляхом їхнього аналізу, докладної джерельної аргументації довести вірогідність своєї дослідницької гіпотези. Історичні джерела були для нього фундаментальною основою для описування певних подій минулого в усій його багатогранності. Архівні джерела гуманітарій розглядав як невід'ємну складову духовної культури українського народу і був глибоко переконаний, що “в цілях широкого розвитку історичних українських студій треба звернути велику увагу на підготовчу працю в архівах. Архіви – се основа для розвитку студій про минуле українського народу, бо мало хто з дослідників минулого українського життя може обійтись без архівних матеріалів у своїх наукових студіях”²⁵. У процесі багатолітніх наукових досліджень О. Грушевський дослідив і залучив до на-

укового обігу джерела з історії Великого князівства Литовського, соціально-економічного життя українського народу в XVI–XVIII ст., суспільно-політичної думки і суспільних рухів в українському суспільстві XIX ст., реконструюючи на їхній основі історію України. Переважна кількість праць ученого ґрунтується на використанні широкого спектру історичних джерел, зокрема літописів (Іпатіївський, Галицько-Волинський, Густинський, “Синопис”, Биховця, козацькі літописи XVII–XVIII ст.), літературних, історичних пам’яток, з історії церкви, актових документів (Литовські Статути, Литовська Метрика, актові книги адміністративно-судових установ, універсали українських гетьманів) та ін. Працюючи з історичними джерелами, він застосовував методи текстологічного й порівняльного аналізу, інтерпретації, прагнув показати їх як своєрідні історико-культурні феномени певної доби, оцінити внесок попередників у їхнє вивчення. Основну увагу приділено ним науковому опрацюванню документів Гетьманщини. Ще на початку своєї наукової діяльності, у 1908 р., на засіданні Археографічної комісії НТШ О. Грушевський ініціював “План видання актів внутрішньої історії Гетьманщини”, які вважав цінною джерельною базою дослідження юридичних, економічних умов формування старшинського та монастирського землеволодіння, адміністративного устрою, розвитку фінансової системи. Ґрунтовно вивчаючи ці питання, він накопичив значний масив копій документів з колекцій О. Лазаревського та М. Судієнка і розділив їх на групи, що стосувалися певних проблем: старшинське землеволодіння (юридичні умови); старшинське землеволодіння (економічні умови); монастирське господарство (спеціальні умови юридичні та економічні); козаки та шляхта (юридичні умови, взаємні відносини двох верств); адміністративний устрій часів Гетьманщини; фінансова система; суд. О. Грушевський пропонував продовжити розпочату ним працю і приступити до видання цих документів на зразок Жерел до історії України-Руси⁶. Значний інтерес гуманітарій виявляв до спеціальних історичних дисциплін: історичної географії, дипломатики, текстології, палеографії, генеалогії та біографістики.

О. Грушевський був добре обізнаним зі станом української архівістики та рівнем збереженості національної архівної спадщини у колишній Російській імперії. Через концентрацію документів в архівах Петербурга і Москви, байдужість уряду, брак коштів, відповідних приміщень, кваліфікованих фахівців, неспроможність царських чиновників запобігти втраті унікальних колекцій він оцінював стан архівної справи в Україні як критичний, підкреслюючи, що діяльність архівних установ і наукові дослідження у цій сфері трималися завдяки подвижницькій роботі національно свідомих учених і архівістів⁷. Таке становище, на його думку, вимагало рішучих кроків у напрямі докорінної системної перебудови діяльності архівних установ. У своїх статтях “Сучасне українське архівознавство”⁸, “Наші наукові потреби”⁹ тощо, написаних у 1917–1918 рр., він виклав основні концептуальні засади реформи архівної справи молодій Українській державі, наголошуючи на необхідності централізації й концентрації архівних документів у пристосованих архівосховищах у центрі й на містах, забезпечення державної власності на них, створення сприятливих умов для розвитку науково-дослідної роботи й освіти в архівній галузі. На його глибоке

переконання, влада повинна обов'язково допомагати у вирішенні цих питань, надзвичайно важливих для відродження національної науки, освіти, духовно-культурного розвитку народу.

О. Грушевським було чітко визначено основні завдання Бібліотечно-архівного відділу, які відображали напрями і зміст реформи архівної справи в Україні та передбачали: а) заснування Національного архіву; б) підтримку діючих районних архівів і створення за необхідності нових; в) наукове опрацювання архівних документів; г) координацію наукових археографічних робіт, які здійснювались архівними комісіями; д) створення реєстру українських документів, що зберігалися в російських архівах, для повернення їх в Україну; е) видання спеціального археографічного часопису "Пам'ятки"; є) здійснення комплексних заходів щодо рятування ушкоджених приватних архівів та архівів установ. З метою розроблення теоретичних і практичних проблем архівознавства й археографії при відділі планувалося заснувати археографічну комісію з 6–8 осіб, а на її базі створити архівний гурток, в якому працівники відділу, штатні й позаштатні, мали б можливість підвищувати свій фаховий рівень. Ця інституція у перспективі повинна була стати науково-дослідною установою з власною системою підготовки кадрів¹⁰. Відділ мав забезпечити організаційне й науково-методичне керівництво, а також координацію діяльності архівних установ України.

Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. було завершено комплектування складу співробітників Бібліотечно-архівного відділу. В ньому працювали В. Дем'янчук (канцелярист 1-го розряду), Т. Фаранюк (канцелярист 2-го розряду), О. Баранович (урядовець для роз'їздів), якого О. Грушевський знав ще з часів педагогічної діяльності у Петербурзькому університеті, керуючи студіями молодого здібного історика на джерелознавчих семінарах. У березні 1918 р. співробітником бібліотечної секції відділу став Ю. Іванов-Меженко, а з 11 травня цього ж року на посаду фахівця з архівознавства було прийнято В. Міяковського. До співпраці залучалися відомі вчені, молоді науковці, аматори, серед них – Д. Онацький, В. Щербаківський, С. Глушко¹¹.

З огляду на загрозу національній культурній спадщині в умовах революційних подій й воєнного лихоліття у періодичних виданнях оприлюднювалися численні підготовлені відділом звернення до громадян України із закликом зберігати історико-культурну спадщину. Попри складнощі політичного й економічного життя, брак коштів, співробітники відділу здійснювали реальні кроки щодо реалізації наміченої програми заходів. Велику увагу було приділено евристичній діяльності – виявленню цінних архівних документів, розпорошених по різних інституціях і приватних збірках, для передавання їх на державне зберігання. У жовтні 1917 р. О. Грушевський у листі до В. Модзалевського просив надати відомості про долю частини документів Румянцевського опису, за який він особливо вболівав¹². У квітні 1918 р. з метою вивчення складу приватних колекцій та забезпечення їхньої збереженості О. Баранович здійснив поїздку на Волинь, яка особливо постраждала від воєнних подій, а також обстежив архів Київського губернського управління¹³. Запит про стан архівів Чернігівської губернії та їхню наукову розробку було направлено до Чернігівської архівної комісії¹⁴.

Концентрація архівних першоджерел вимагала не тільки їхнього збереження і захисту, але й створення відповідних умов для інтелектуального доступу. З цією метою укладалися докладні інвентарні описи виявлених архівних документів, при цьому першочергова увага приділялась особливо цінним архівам. Здійснювалися заходи стосовно створення науково-довідкового апарату, зокрема реєстрів архівної україніки. У звітах відділу йшлося про подальшу роботу щодо описування актів для першого тому “Пам’яток”, інвентаризації архівів Києва¹⁵. О. Баранович підготував доповідну записку про реєстрацію документів на території України. Він вказував на необхідність “робити реєстри всіх архівних матеріалів, особливо загрожених; [...] урятувати те, що гине. Коли відділ матиме докладні відомості про те, що, де переховується, коли все буде переховуватися більш певно, відділ може скласти сей реєстр, може його надрукувати як книжку”¹⁶.

За умови відсутності сформованої системи обліку, концентрації й розподілу всієї друкованої продукції, на глибоке переконання О. Грушевського, передусім необхідно було налагодити реєстрацію творів друку, в яких, “починаючи від великих книжок і кінчаючи маленькими агітаційними листками [...] відбивається рух суспільного життя на Україні й розвиток української свідомості і які становлять великий матеріал для будучого історика”¹⁷. З цією метою 28 жовтня 1917 р. Бібліотечно-архівний відділ звернувся до видавництва із закликом “надсилати до відділу по 5 примірників друкованої продукції, зокрема книги, брошури, оголошення, афіші, рекламні й агітаційні листки, фотографії, карти для створення бібліотеки-архіву”¹⁸. Паралельно розпочалася робота над розробленням “Законопроекту про обов’язкову надсилку друкарнями всіх видань” для забезпечення на державному рівні бібліографічної реєстрації творів друку.

Відділом здійснювалися конкретні кроки, спрямовані на формування мережі архівних установ. О. Грушевський наголошував: “Архіви – державний, головний і районні по містах – повинні бути засновані без жодного проволікання”¹⁹. Під його керівництвом співробітники відділу налагоджували співпрацю через листування з губернськими архівними комісіями, зокрема Катеринославською, Полтавською, Таврійською, Чернігівською. Вживалися заходи щодо заснування нових архівів у центрі й на місцях. Так, спільно з керівництвом “Музею-архіву війни й революції 1914–1917 рр.”, створеного при Культурно-освітній комісії Всеукраїнської ради військових депутатів, розпочалася робота з організації архіву “Юго-Западного фронту Союза городів”. Серед першочергових заходів важливе значення мало звернення відділу до Генерального секретарства справ освітніх, в якому наголошувалося на необхідності негайного припинення передавання матеріалів до Московського архіву Головного штабу, а відповідно впорядковані архівні документи пропонувалося передавати до заснованого у Києві Військово-історичного відділу²⁰. Заслугує на увагу записка О. Грушевського, в якій він виклав своє бачення засад створення цієї архівної установи. Вона виразно ілюструє комплексний підхід ученого до вирішення проблем концентрації архівних документів, забезпечення їхньої збереженості, вирішення питань фондування, обліку, створення довідкового апарату²¹.

З метою одержання фактичних даних про стан і склад архівів на території України й визначення перспектив їхнього подальшого розвитку співробітники відділу розробили анкету, в якій необхідно було подати такі відомості: 1) кількість і склад архівів у районі; 2) хронологічні межі фондів; 3) стан архівосховищ; 4) наявність “окремого архіваріуса”; 5) наявність охоронних описів; 6) організація науково-дослідної й бібліографічної роботи за документами архіву²².

На початку 1918 р. О. Грушевський розпочав розроблення концепції Національного архіву, передусім як державної установи з чітко визначеними функціями – зберігати історичні джерела, створювати належні умови для їхньої концентрації й активного використання і через розробку наукового апарату забезпечувати право користувачів на доступ до інформації. Підготовлений ним проект Статуту Національного архіву мав дев'ять розділів, у яких він ретельно висвітлив засади й зміст його діяльності, а також структуру, штати, систему обслуговування, фінансування: I) загальні установи; II) директор Архіву; III) урядовці Архіву: завідувачі відділів й архіваріуси; IV) укладання описів і наукових видань Архіву; V) реєстратор, доглядач будинку, секретар; VI) бібліотекар Архіву; VII) урядове листування; VIII) заняття в Архіві сторонніх осіб; IX) грошові засоби Архіву. Відповідно до змісту документів чітко окреслювалася система їхньої організації на внутрі-архівному рівні, тобто система фондування. Архів мав поділятися на п'ять відділів: 1) сучасний, 2) старих справ до XIX ст., 3) Київський архів давніх актів, 4) обласний, в якому зберігалися документи ліквідованих інституцій, 5) церковний, де знаходилися документи з архівів консисторських, церковних, монастирських, єпископських²³.

Весною 1918 р. учений розпочав підготовчу роботу, спрямовану на вирішення комплексу питань, пов'язаних з поверненням в Україну цінних архівних документів, які зберігалися в наукових інституціях Росії, використовуючи як державні важелі, так і засоби громадського впливу. О. Грушевський звернувся до діячів української науки та культури з проханням визначити документи й архівні збірки, що підлягають поверненню російським урядом. Розпорядженням Міністерства народної освіти у травні того ж року під його головуванням було створено архівну секцію при Міжвідомчій комісії з питань урегулювання в українсько-російському мирному договорі проблем повернення в Україну культурних цінностей. Відстоювання невід'ємного права України на повернення примусово вивезених у Росію за наказом царського уряду архівних документів розглядалось як основний принцип роботи секції. Зокрема, передбачалося повернення архівних документів: 1) з архіву Міністерства юстиції – архівів земських повітових судів, магістратів, окружних судів, палат цивільного й кримінального суду, казенних палат, вивезених у Москву після судової реформи 1864 р., Литовської Метрики і Коронної Метрики, а також усіх книг “Генеральних слідств о мастностях”; 2) з Академії наук – усіх матеріалів Румянцевського Генерального опису Малоросії; 3) з архіву св. Синоду – архіву уніатських митрополитів; 4) з Археографічної комісії у Петрограді – матеріалів, які було вивезено в 1830-х рр. з Архіву Генеральної військової канцелярії, а також архівів київських монастирів, переданих Київською духовною академією;

5) з Архіву Головного управління у справах друку – усіх затриманих цензурою рукописів українських письменників²⁴.

Отже, від початку діяльності Бібліотечно-архівного відділу, як слушно відзначила І. Матяш, коло пріоритетних наукових і практичних проблем його компетенції було доволі широким – від виявлення й інвентаризації архівних документів, реставрації й зберігання пошкоджених із них до розбудови системи державних установ і розроблення теоретичних засад архівознавства²⁵. Через складні політичні й економічні умови не всі плани вдалося втілити в життя, проте практична діяльність відділу, його теоретичні напрацювання мали позитивні наслідки для подальшого розвитку архівістики в Україні.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського відділ у червні 1918 р. було перейменовано в Архівно-бібліотечний і підпорядковано новому структурному підрозділу – Головному управлінню у справах мистецтва і національної культури, що перебував у складі Міністерства народної освіти. Відбулися також певні зміни у його персональному складі, більше уваги приділялося практичній роботі. Архівно-бібліотечний відділ очолив В. Модзалевський – відомий історик і знавець архівів. О. Грушевський залишився керувати Бібліотечною секцією, зосередивши увагу на вирішенні широкого спектру науково-організаційних проблем реформування діяльності бібліотечних установ.

У контексті теми нашого дослідження заслуговує на увагу діяльність історика в Археографічній комісії Всеукраїнської академії наук (далі – АК ВУАН) упродовж 1918–1930 рр. як одного з ініціаторів її створення та активного співробітника. У 1918–1921 рр. відбувалося організаційне становлення комісії як загальноукраїнської археографічної наукової інституції. Архівні джерела свідчать, що О. Грушевський брав участь в її організаційних засіданнях 4 квітня, 24 червня і 1 липня 1919 р., важливих з точки зору подальшої розбудови комісії, визначення напрямів її діяльності. На його глибоке переконання, АК ВУАН, спираючись на традиції археографічної діяльності НТШ і УНТ, повинна була здійснювати на державному рівні збирання, вивчення й видання архівних джерел. На засіданнях комісії вчений пропонував продовжити наукове опрацювання Румянцевського опису та збірки О. Лазаревського, розпочате на початку 1917 р. Історичною секцією УНТ, ініціював заснування часопису, присвяченого науковому розробленню питань архівознавства й археографії²⁶.

З поверненням у березні 1924 р. в Україну М. Грушевського та обранням його головою АК ВУАН в її діяльності розпочався принципово новий період. Перші два роки свого керівництва комісією він присвятив виробленню необхідних організаційних умов для реалізації масштабних науково-дослідних і видавничих програм. Велика увага була приділена розгортанню основних напрямів роботи АК, зокрема: евристичній діяльності, розробленню археографічної методики, виданню джерел, розробленню методики описування українських стародруків. Робота спрямовувалася передусім на забезпечення суттєвого розширення джерельної бази досліджень історії України.

Пріоритетним і важливим для археографії напрямом у діяльності АК ВУАН вважалась її участь у створенні мережі архівних установ та координації їхньої науково-дослідної роботи, у науково-методичному забезпеченні питань концентрації, збереження, упорядкування й використання архівних

документів. Не залишав поза увагою ці важливі питання й О. Грушевський. Встановлено, що він брав участь у засіданнях АК ВУАН за участю представників державних органів і громадськості, присвячених охороні архівів, поверненню в Україну архівних пам'яток з установ Москви і Ленінграда²⁷, створенню раціональної мережі архівних установ в Україні, питанням едиційної археографії, підготовки науковців та фахівців з архівної справи. За дорученням АК ВУАН учений вивчав стан організації та збереження документів в архівах Чернігівщини, Катеринослава та Вінниці, підготував доповідь на цю тему, з якою виступив перед членами комісії²⁸.

У березні 1926 р. АК ВУАН ухвалила й подала до Укрцентрархіву “Записку в справі організації мережі архівосховищ в Україні, зокрема в Києві”, в якій висловила свої міркування щодо запропонованої Укрцентрархівом структури архівних установ в Україні. У фонді 1235 ЦДІАК України зберігається друкований примірник записки, мовностильові особливості якої підтверджують припущення С. Кіржаєва, що її було підготовлено саме О. Грушевським²⁹. Основну увагу в документі приділено питанням раціональної організації мережі архівосховищ для забезпечення планомірного охоплення “обласним архівом кожної історично відокремленої області”, а також охоплення всієї території України. З цією метою АК ВУАН пропонувала створити, крім Київського, Харківського і Чернігівського, також Катеринославський архів для Степової України. Комісія підтримала пропозиції Укрцентрархіву щодо організації двох центральних архівів – для концентрації документів із найдавніших часів до кінця XVIII ст. і для зберігання матеріалів центральних установ після 1917 р., а також визнала за необхідне зберігати архівні документи загальноукраїнського значення з найдавніших часів до кінця XVIII ст. у Центральному архіві давніх актів у Києві, де безпосередньо працювали співробітники ВУАН, і передати до нього також відповідні документи з Харківського центрального історичного архіву. В документі наголошувалося, що “єдність фондів для правильної систематично поставленої роботи Археографічної комісії включає, щоб усі матеріали, які мають виключно наукове значення і центральний характер, було зосереджено там, де є науковий центр, Всеукраїнська академія наук у Києві. Археографічна комісія вважає, що розв'язання цього питання в такий спосіб є найдоцільнішим та єдино можливим”³⁰. У Харкові пропонувалося зберігати документи з початку XIX ст. і до 1917 р, а також новітньої доби. Київський центральний історичний архів ім. В. Антоновича з матеріалами від XIX ст. до 1920 р. комісія вважала доцільним реорганізувати в крайовий (обласний) історичний архів. По суті, йшлося про створення мережі архівних установ України, побудованої на принципах централізації та раціонального розподілу між ними документів з метою забезпечення рівного для всіх користувачів доступу до інформації та відповідних умов для здійснення масштабних наукових досліджень загальнонаціонального значення. Проте, як справедливо зазначив С. Кіржаєв, такий підхід АК ВУАН мав і певні хиби. Він не враховував повною мірою наукової цінності архівних джерел нового та новітнього часів³¹. У документі висловлювалися також прохання про нагальну потребу покращання фінансування архівних установ, організації їхньої праці, а також полегшення доступу членів комісії до секретних фондів старих часів для роботи над науковими студіями.

У 1920-ті рр. О. Грушевський керував роботою щодо розбирання та описування документів Румянцевського опису та колекцій документів О. Лазаревського, М. Судієнка. Досвід архівної роботи, розуміння взаємозв'язку таких спеціальних історичних дисциплін, як джерелознавство та археографія, дали йому змогу результативно працювати в редакційному комітеті АК ВУАН за участю М. Грушевського, О. Гермайзе, Є. Тимченко, створеному задля розв'язання проблем методики публікації джерел і передавання друком тексту пам'яток. У 1926 р. комітет розробив правила видання давньоукраїнських джерел, розглянув та ухвалив конкретні рекомендації стосовно вибору і передавання друком тексту пам'яток, що вийшли в томах 1, 2, 4 "Українського архіву", а також окремими виданнями³².

Отже, фах історика, світоглядні цінності, науково-теоретичні погляди, високий рівень знань з теоретичного і практичного джерелознавства, розуміння унікальної значущості архівних джерел як фундаментальної основи української історичної науки зумовили результативність діяльності О. Грушевського у галузі української архівістики. Очоливши перший державний орган управління архівною справою – Бібліотечно-архівний відділ, учений глибоко усвідомлював особисту відповідальність за справу збереження культурно-історичних цінностей та архівних скарбів України, необхідність проведення комплексної роботи щодо їхньої організації, збереження і використання та докладав максимальних зусиль для вирішення цих питань, використовуючи державні важелі та засоби громадського впливу.

Під керівництвом О. Грушевського в Україні вперше розпочалося розроблення концепції архівної реформи та виконання науково обґрунтованої, національно орієнтованої й перспективної програми розвитку архівної справи з чітко визначеними напрямками: виявлення, збереження й охорона архівних документів; повернення українських архівів з-за кордону; створення зведеного реєстру архівної спадщини; заснування Українського національного архіву та формування раціональної мережі архівних установ; видання археографічного часопису; започаткування системи підготовки фахівців архівної справи. У процесі здійснення заходів цієї програми вирішувався широкий спектр питань теоретичного і практичного характеру, пов'язаних з організацією роботи архівів, фондуванням і обліком архівних документів, створенням довідкового апарату, підвищенням рівня наукової роботи в архівних установах і фахового рівня їхніх співробітників. Закладалися підвалини реформування системи архівних установ України, накопичувався досвід діяльності державної структури, яка опікувалась розвитком архівної справи. Незаперечними є заслуги вченого у справі розбудови Археографічної комісії ВУАН, діяльність якої суттєво впливала на архівне будівництво, розвиток архівознавства, джерелознавства, археографії, формування організаційних засад, перспективних напрямів наукових досліджень у цих галузях.

О. Грушевський був пасіонарною особистістю. В основі його багаторічної подвижницької праці – глибоке усвідомлення своїх родинних коренів, причетності до духовної культури свого народу, відданість українській справі, що надихали до максимальної віддачі інтелектуального і духовного потенціалу. Його діяльність відбувалась здебільшого у несприятливих умовах – не-

свободи, нескінченних “табу”, адміністративного тиску та жорстких репресій з боку влади. Вчений прожив нелегке життя, залишаючись гуманістом, патріотом, людиною високої відповідальності за результати своєї праці.

- ¹ *Грушевський О. С.* Бібліотечні справи // Шлях. – 1919. – № 1. – С. 78–81.
- ² *Його ж.* Київське Наукове Товариство // Шлях. – 1918. – № 8. – С. 66–71.
- ³ *Його ж.* Стежки і шляхи української науки // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – С. 126–133.
- ⁴ *Його ж.* Український Народний Університет // ЛНВ. – 1917. – Т. 68. – С. 320–326.
- ⁵ *Його ж.* Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. I. – С. 81–90.
- ⁶ Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 158–162.
- ⁷ *Грушевський О. С.* Стежки і шляхи української науки // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – С. 129–130.
- ⁸ *Його ж.* Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. I. – С. 81–90.
- ⁹ *Його ж.* Наші наукові потреби // Відродження. – 1918. – Ч. 44. – С. 3.
- ¹⁰ *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. – К., 2001. – С. 22.
- ¹¹ *Її ж.* Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921). – К., 1998. – С. 14–15.
- ¹² *Климова К.* Публікація архівних документів // Пам’ятки. – 1998. – Т. I. – С. 40.
- ¹³ Там само. – С. 53–55.
- ¹⁴ Там само. – С. 55.
- ¹⁵ *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні в 1920–1930-х роках. – К., 2000. – С. 8.
- ¹⁶ ЦДАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 44.
- ¹⁷ *Климова К.* Публікація архівних ... – С. 39.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ *Грушевський О.* Стежки і шляхи української науки // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – С. 133.
- ²⁰ *Климова К.* Публікація архівних ... – С. 45.
- ²¹ Там само. – С. 72–73.
- ²² ЦДАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 15–15 зв.
- ²³ *Климова К.* Публікація архівних ... – С. 67–70.
- ²⁴ Там само. – С. 57–58.
- ²⁵ *Матяш І. Б.* Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921). – К., 1998. – С. 15.
- ²⁶ ІР НБУВ, ф. X, спр. 10705–10807, арк. 5, 8.
- ²⁷ Там само, арк. 34.
- ²⁸ Там само, спр. 8120–8121, арк. 1; *Кіржаєв С. М.* Археографічна комісія ВУАН (1918–1934): Внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – С. 73.
- ²⁹ ЦДАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 78–80.
- ³⁰ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 254, арк. 33–34 зв.
- ³¹ *Кіржаєв С. М.* Археографічна комісія ВУАН ... – К., 1994. – С. 74–75.

³² *Його ж.* З історії праці Археографічної Комісії ВУАН щодо створення правил видання документів // Укр. археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 25.

Prukhodko L.

**Oleksandr Hrushevskyi and Development
of Ukrainian Archival Affairs in 1917–1920**

The article highlights O. Hrushevskyi's many-sided heritage, in particular, his contribution to the development of Ukrainian studies and research, national history, historiography, source studies, historical geography, archival studies, ethnography, literature studies. Special emphasis is made on O. Hrushevskyi's role with regard to the issues of Ukrainian archival studies, establishing the network of archival institutions, organizational activities on concentration, preservation, arrangement and use of archival documents.